

A photograph of a woman with short red hair, wearing a green shirt and a colorful patterned apron, sitting at a kitchen counter. She is focused on preparing something in her hands. On the counter in front of her is a large, reddish-brown ceramic pot. The background shows a kitchen with light-colored cabinets and a window with a white frame. The overall tone is warm and domestic.

Andere Tijden

ONDER REDACTIE VAN
MARCHIEN DEN HERTOEG

MET EEN VOORWOORD
VAN HANS GOEDKOOP

achter
het
aanrecht

Van waschtobbe tot politieke pot

Andere Tijden
achter het aanrecht

WalburgPers

ntr: **vpro**

www.walburgpers.nl – www.anderetijden.nl

Andere Tijden achter het aanrecht wordt uitgegeven door de Walburg Pers in samenwerking met *Andere Tijden*.

Afbeelding omslag

Spaarnestad Photo

Met hartelijke dank aan alle instellingen en particulieren die hun beeldmateriaal ter beschikking hebben gesteld.

Ontwerp omslag en binnenwerk

Miranda van Agthoven, Twin Media bv

Opmaak binnenwerk

Maarten Bosch, Sanne Heuker, Twin Media bv

Redactie en samenstelling

Marchien den Hertog/Juffrouw R

Correctie: Iris Groenhout

Begeleiding: Marja Ros

Stills: Dorine Dieleman

Eerste druk

www.walburgpers.nl

www.anderetijden.nl

© 2019 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. De auteur heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich wenden tot de auteur.

ISBN 9789462494435

NUR 680

Andere Tijden

ONDER REDACTIE VAN
MARCHIEN DEN HERTOG

MET EEN VOORWOORD
VAN HANS GOEDKOOP

achter
het
aanrecht

Van Waschtobbe tot politieke pot

Inhoud

34 Bij de marine

Bijna meer dan tegen de vijand moeten vrouwelijke militairen strijden tegen vooroordelen. Toch gaan de **eerste vrouwen in 1944 het leger in**. 'Je wou eruit. Het dorp uit, weg.'

10 Grote gezinnen

Kinderen krijgen, veel kinderen, dat is de taak van de katholieke vrouw in het Interbellum. Haar plek is **achter het aanrecht en de wastobbe**. 'Voor die moeders was het natuurlijk verschrikkelijk.'

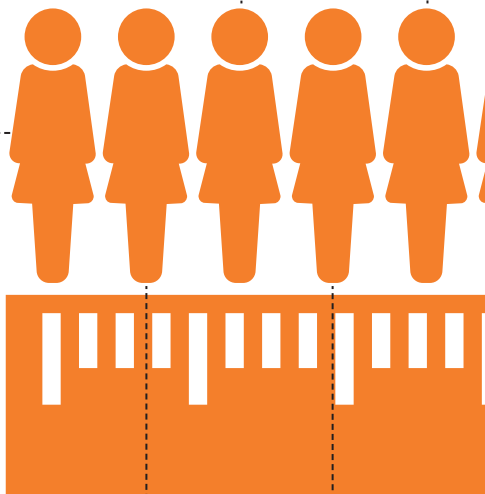
46 Moderne boerinnen

Modernisering is het toverwoord van de jaren vijftig. Tot in details wordt de Nederlandse boerin voorgedaan **hoe ze bedrijf en huishouden moet bestieren**. 'Ik heb bij ons thuis nog een demonstratie van de volautomatische wasmachine gehad.'

58 Vrouwen aan de bal

Voetballen in clubverband. Tot begin jaren zeventig kan het alleen in Zeeland. **Om te spelen** trotseren vrouwen de afkeer van hun ouders, de pers en de KNBV. 'Toen we de kans kregen waren we allemaal zo gedreven en fanatiek.'

94 Liegen om te scheiden

Echtscheiding is tot de wet van 1971 buitengewoon ingewikkeld. Maar ook daarna **draagt een gescheiden vrouw een stigma**: 'Vrouwen waren weerloos in die tijd!'

Andere Tijden achter het aanrecht

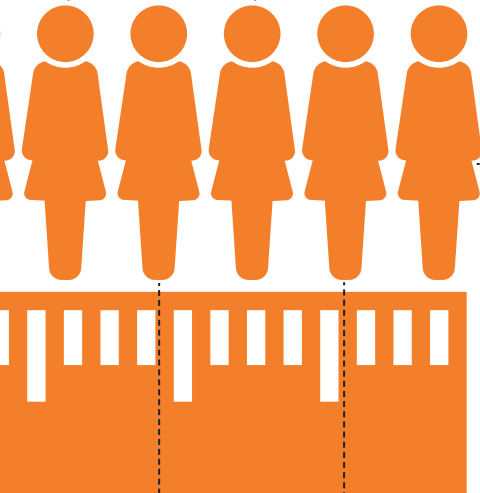
104 De moedermavo

Met alleen lagere school voelen veel getrouwde vrouwen zich buitengesloten van de maatschappij. In 1975 kunnen ze opeens **hun opleiding afmaken**. 'Ik heb wel op een goed moment gewacht om het aan mijn man te vragen.'

68 Staken voor gelijk loon

Fabrieksmeisjes in Oost-Groningen hebben weinig benul van emancipatie. Toch leggen ze, uit een basaal gevoel van onrechtvaardigheid, **het werk neer**. 'Ik kwam gewoon op voor mijn rechten.'

114 Liever lesbies

De ultieme oplossing voor problemen in de mannenmaatschappij volgens het radicaal feminisme: verban ze uit je wereld en **vrij alleen met vrouwen**. 'Lesbisch zijn is geen probleem, het is een oplossing.'

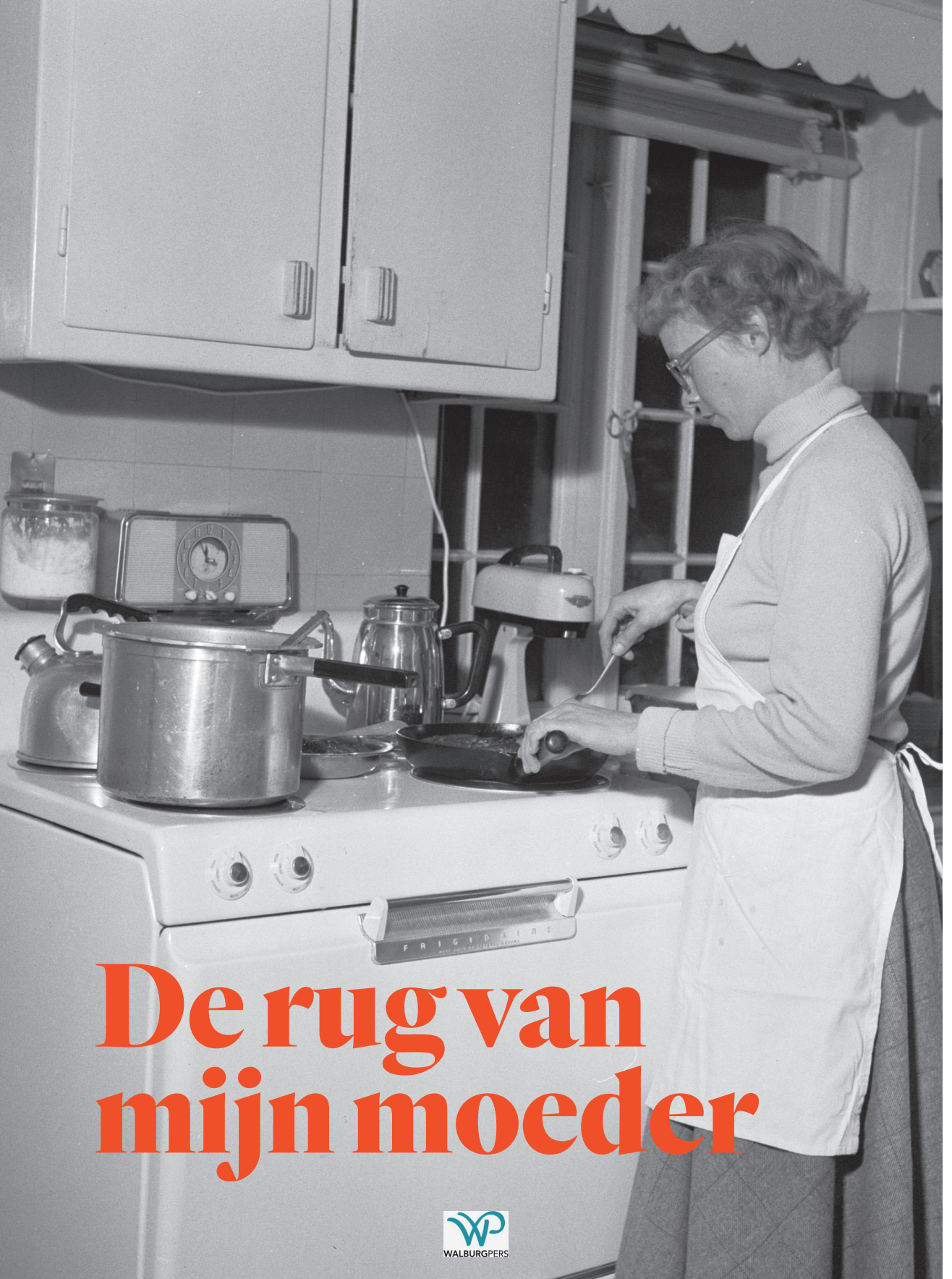
82 Dolle Mina en haar mannen

Actiegroep Dolle Mina is ludiek, sexy en slaat in als een bom. Ze benoemt de ziekte die geen naam heeft: **het dodelijke thuiszitten** dat vooral hoger opgeleide vrouwen teistert. 'Eindelijk ontdekten we: het ligt aan de samenleving, niet aan mij!'

20 Gewapend verzet

Drie meisjes tarten gevaar – en de conventies – om te **vechten tegen de Duitse bezetter**. Ze beslissen soms over leven en dood. 'Het ging om ons rechtsgevoel.'

De rug van mijn moeder

RARE UITDRUKKING, achter het aanrecht staan. Tussen fornuis en muur soms? Volgens mij sta je er voor of aan, met je gezicht

boven de pannen en je rug naar wie ook maar in huis is.

Dat is hoe ik altijd weer mijn moeder voor me zie. De rug. In een grijs vestje als het winter was, haar rode wollen jurk als er bezoek kwam, of een T-shirt als we 's zomers buiten aten. Maar nooit zonder het schort dat zo verschoten raakte dat ik werkelijk niet meer zou weten wat er ooit voor vrolijke print op stond. Iets met een fles en druiven, denk ik vagelijk – maar wat maakt het ook uit. Het gaat om de rug, die tussen ons kinderen en het mirakel van het avondmaal stond dat zo dadelijk op tafel kwam.

In mijn hoofd bestaat er een oneindig aantal versies van het beeld, waarin mijn moeder langzaam ouder wordt, en ik dus ook. Eerst zit ik met de poezen op de keukenvloer en snoep van hun brokjes, zonder dat ze opkijkt van de pannen. ('Hou je wel een gaatje voor het eten straks?'). Ook is er rond die tijd iets met een kookplaatje van asbest waar je lekker aan kunt krabben zonder dat ze op- of omkijkt.

Jaren later zit ik aan de keukentafel blokfluit te oefenen, met alle weerzin die ik in me heb, want ik moet voorspelen bij meester Van Os die ik niet leuk vind. En dan kijkt ze toch even over haar schouder. ('Weet ik wel, je broer vond hem ook al een boerenlul en heeft hem dat toen in de klas gezegd, maar denk je dat dat helpt?') Weer jaren later klaag ik met een half oog

Hoe keek mijn moeder zelf naar de ontwikkeling die ze had doorgemaakt?

op de krant, die ik inmiddels lees, over de politieke opvattingen van mijn vader. ('Laat hem nou, dan laat hij jou ook'). En in het jaar van mijn eindexamen hoop ik maar dat ze haar blik op het fornuis houdt als ik moed verzamel om haar te vertellen dat ik vergeten ben een inschrijfformulier in te vullen – voor een opleiding zal dat zijn geweest. ('Het idee van zo'n examen is toch ook wel dat je dat soort dingen zelf gaat kunnen, lieverd.')

Het zijn anekdotes van niks, maar ik herinner me ze toch ook niet voor niks. Er was iets aan de keuken, aan dat aanrecht, aan die rug. Mijn moeder deed wat ze te doen had en ik ook, we waren eigenlijk niet bezig met elkaar, en juist dat schiep de ruimte voor een innigheid die verder nergens kon bestaan. Een zucht, een half woord, een gesprek dat uit het niets persoonlijk werd. Met de stilzwijgende afspraak dat we zouden volhouden elkaar niet aan te kijken, anders werd de ban verbroken.

Het luisterde nauw, het raakte aan magie, maar als het lukte werd de ruimte tussen ons een rustpunt en een biechtstoel tegelijk, een plek van de waarheid en meteen van de vergeving, een verzoenlijke en godallemachtig nooit meer terug te halen plek om eeuwig heimwee naar te houden. Jemig, wat zou er van mij geworden zijn als die niet had bestaan.

Ik schrijf dit met iets waakzaams in de pen, want moet dat nou, een ode aan het aanrecht? Sinds een jaar of vijftig is dat waar de vrouw nu juist achter vandaan komt, met een batterij aan goede redenen. De mensheid zoekt bevrijding en de vrouw doet mee. Achter de man vandaan, de wereld in. De baas over haar eigen buik en leven. Een ontwikkeling die sinds de late jaren zestig van de vorige eeuw vanzelf is gaan spreken. De mars van de vooruitgang, wie wil die nou tegenhouden?

Maar de waarheid is dat de praktijk zijn eigen gang gaat. Er mogen grote lijnen zijn in de geschiedenis – waar blijf je als historicus als je daar niet meer in gelooft? Maar als je individuele levens volgt blijft daar vaak niet zoveel van over. Op z'n best een stippelijjn, zigzag met onderbrekingen, die op de grote lijn vaak jaren achterloopt en nooit bij het einddoel aankomt. Want voorbij een zeker punt is het wel mooi geweest en legt de ideologie het af tegen de dingen van de dag. Zoals die van het moederschap. Probeer maar eens de hele dag druk te zijn met je bevrijding als je een kind hebt – ik schrijf het opnieuw een beetje waakzaam, maar ligt het soms niet zo simpel?

Voor mijn moeder wel in elk geval. Zoals de meeste mensen was zij niet de voorhoede van haar tijd, maar een halfhartige volger. Háár moeder was nog wel een toonbeeld van bevrijding geweest, als officiersvrouw in de dekolonisatiestrijd van Nederlands-Indië over de frontlijn scheurend in een jeeep met het logo van

het Rode Kruis. Haar twee zussen waren na de oorlog bovendien in Leiden gaan studeren, wat best vooruitstrevend was. Ze had de voorbeelden van emancipatie en bevrijding dus al heel jong bij de hand. Maar wat de grote lijn van de geschiedenis ook van haar wilde, zelf had ze iets anders in gedachten. Ze wilde kinderen. Hoe meer hoe liever, ze zag niet op tegen zes of acht, en had er vier toen de Tweede Feministische Golf de late jaren zestig opschudde.

Het was niet dat mijn moeder geen oog had voor de ongelijkheden tussen man en vrouw. Toen ze aan het loket van de Rijkspostspaarbank weggestuurd werd omdat er een handtekening vereist was van het hoofd van het gezin, terwijl de 'handelingsonbekwaamheid van de vrouw' toch echt allang was afgeschaft, bleek ze niet zuinig met haar woede – en ik ook niet, aan haar hand riep ik de lokettist nog toe dat het 'belachelijk' was. Dat man en vrouw hetzelfde hoorden te verdienen voor hetzelfde werk, sprak voor haar vanzelf. Maar dat een vrouw met kinderen ineens wilde gaan werken en haar kroost maar naar de crèche stuurde, daar lag voor haar een grens. Van tweeën een – je neemt een baan óf je neemt kinderen.

Toch zie ik achteraf dat ook zij meeging in de geest van de tijd. Deed ze altijd al knutselcursussen, ineens was er een cursus Pech Onderweg, vervolgens Schoevers en toen een vrijwilligersbaantje dat uitdijde tot de leiding van de hele vrijwilligersorganisatie.

Alles tegen de achtergrond van een versleten huwelijk met mijn vader, wat mij in mijn eindexamenjaar de vraag deed stellen: als ik straks uit huis ga, wat doe jij dan? 'Dan, eh,' zei ze overvallen, 'ga ik geloof ik ook het huis maar uit.' Zodat ze op haar vijftigste een vrouw alleen werd, achter de man vandaan, de wereld in. De baas in eigen leven en al gauw ook met een baan waarvoor ze werd betaald, vijf dagen in de week. Een feministe, zou je bijna denken.

Sinds een jaar of wat, sinds ze er niet meer is vermoedelijk, vraag ik me dat soms af. Hoe keek mijn moeder zelf naar de ontwikkeling die ze had doorgemaakt? Was ze toch, aarzelend, geëmancipeerd geraakt? Of was ze dat in wezen altijd al geweest, als dochter van haar zelfbewuste moeder?

Dat ze voluit koos voor kinderen en niet wilde studeren, anders dan haar zussen, wijst dat eigenlijk niet juist op eigenzinnigheid, een eigen plan trekken en daar voor staan? En zou dat soms een reden kunnen zijn geweest dat ze zich zo stoorde aan het feminisme vanaf de late jaren zestig – dat ze het herkende als een ideologie, een groepsverschijnsel dat het tegendeel liet zien van voor je eigen zaak gaan staan? Wie was uiteindelijk het meest bevrijd?

Het zijn de vragen die talloze vrouwenlevens uit de twintigste eeuw oproepen – en ook onherroepelijk de vragen van dit boek. Het maakt een rondgang langs de vele avonturen die vrouwen in de vorige

Probeer maar eens de hele dag druk te zijn met je bevrijding als je een kind hebt

eeuw beleefden om een eigen plek in het bestaan te vinden.

Als fabrieksarbeidster stakend voor gelijk loon, of als huismoeder terug naar de schoolbanken van de moedermavo. Als marva in de krijgsmacht en als Dolle Mina in ludieke acties. Als pionier in het vrouwenvoetbal, of in een echtscheidingsprocedure die tot 1971 vereiste dat een van de echtelieden overspel bekende. Het laat vrouwen zien die achter het aanrecht vandaan kwamen, maar soms ook vrouwen die daar bleven.

Het is misschien nog wel het meest een boek dat iets vertelt van wat we zelf zijn vergeten te vragen toen het nog kon. Dat is het wonder van geschiedenis, dat het de kans geeft voor die inhaalslag, dat het iets goed kan maken zelfs. En ik ben hopelijk de enige niet die dat ook bij dit boek ondergaat.

Het transporteert je naar de keuken van je kindertijd. Je moeder staat weer aan het aanrecht, de rug naar je toe. En nu je daar weer terug bent merk je pas hoe goed die rug kon luisteren, wat die begreep uit wat je niet of half vertelde, en hoeveel dat in de stilte tussen jullie tweeën oploste van waar je allemaal mee zat.

Maar heb jij ook zo goed geluisterd? Heb jij haar ook echt gehoord? Daar helpt dit boek bij.

Hans Goedkoop

HULDE AAN HET

**‘Heldinnen van
aanrechten
waschtobbe’**

T GOUDEN PAAR

De invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen pakt voor de katholieke echtgenotes niet goed uit. De roomse zuil wil groeien en dat betekent kinderen krijgen, veel kinderen. De taak van de vrouw: liederdevolle zorg voor haar grote gezin. Maar als het gehuwde vrouwen verboden wordt te werken, komt de ingedutte vrouwenbeweging in actie.

EEN LOFZANG OP DE vrouw die zich moeder noemen mag. *Ik zal u door tal van voorbeelden aantonen, dat grote mannen ook heel dikwijls uit grote gezinnen zijn voortgekomen: Willem de Zwijger uit een gezin van 12 kinderen. Michiel de Ruyter uit een gezin van 12 kinderen. Benjamin Franklin, jongste van 14 kinderen. Schubert, de voorlaatste van 14 kinderen. Mozart en Wagner, de jongste van 7 kinderen. (...) Indien toch de ouders van zulke grote mannen opgezien hadden tegen een groot gezin, zouden die figuren aan de wereld onthouden zijn geweest.*

De jaren dertig, Nederland onder de rivieren. Het zijn de hoogtijdagen van het rijke roomse leven. De tijd van liefst elke dag naar de kerk, van bedevaarten en processies en in ieder huis een Heilig Hart-beeld op de schouw, dat daar speciaal wordt ingezegend door een priester. Een crucifix boven de deur, wijwaterbakje in de slaapkamer en overal prentjes. Een tijd van stralend trots geloof.

En daar is een reden voor. De katholieken rukken op. Eeuwenlang zijn ze achtergesteld geweest. Ze hebben minder goede banen en zijn armer dan de rest van de bevolking. In 1917 komt er verandering in

Prent van de Katholieke Arbeiders Beweging. Ook in de jaren vijftig verzetten de katholieken zich nog hardnekkig tegen arbeid door gehuwde vrouwen.

die situatie. Na een lange, verbeten strijd wordt het bijzonder onderwijs gelijkgesteld met het openbare; een belangrijke overwinning voor de confessionelen. Roomse scholen schieten als paddenstoelen uit de grond. Ook is er sinds 1917 algemeen kiesrecht, waardoor de politieke macht van de katholieken groeit. Arme katholieken, die voorheen niet voldeden aan de eisen van het censuskiesrecht, kunnen opeens massaal stemmen. De Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP) wordt bij de verkiezingen van 1922 voor het eerst de grootste partij.

Eigenlijk is het eenvoudig: hoe meer katholieken, hoe groter de partij, hoe meer invloed. Als katholieken structureel meer kinderen krijgen dan andere bevolkingsgroepen, zal het niet lang meer duren voor ze echt de meerderheid zouden vormen

In de periode van het rijke roomse leven tussen ca 1850 en 1960 groeit en bloeit het Nederlands katholicisme.

in Nederland. Nu zijn ze op weg naar 40 procent van de bevolking. En ze dromen al van 50. Nederland als roomse natie.

28 kleinkinderen

Die droom jaagt de verering van moederschap en grote gezinnen, bij katholieken toch al sterk, tot ongekenke hoogte. H.C. Ronnes heeft zo'n gezin, niet om de katholieke zuil te vergroten, maar omdat je daar als goed katholiek niet eens over nadenkt. Ronnes is de trotse vader van 13 kinderen, grootvader van 28 kleinkinderen en overgrootvader van vier achterkleinkinderen. 'Dit is een foto bij ons vijftigjarig huwelijksfeest. Daar staan alle kinderen en kleinkinderen op.' Grote gezinnen hebben veel voordelen, vindt Ronnes. Als kind uit een groot gezin kom je nooit alleen te staan. Kinderen

worden sterker met veel broers en zusjes. Ze leren hindernissen te overwinnen en te delen, een gedwongen soberheid die heilzaam is. Een enig kind is altijd verwend, zelfs als de ouders dat proberen te vermijden. 'Al die welvaart, al dat speelgoed nu, het is niet goed voor kinderen.' Ronnes is ervan overtuigd dat het vroeger beter was. 'Vroeger zei de pastoor hoe het moest, daar luisterde je naar, en zo gebeurde het ook.' Op zondag ga je drie keer naar de kerk. Het leven is eenvoudiger: iedereen volgt de roomse regels. En

Meneer pastoor zelf komt ieder jaar langs om te kijken of het niet alweer tijd is voor gezinsuitbreiding